

Формування екологічної компетентності молодших школярів

Незмінним партнером людини у її повсякденному житті було, є і завжди буде природне середовище. Природа залишається єдиним і незмінним джерелом усіх багатств, які потрібні людині для існування. Із розвитком цивілізації та науково-технічного прогресу, бурхливим зростанням кількості населення на Землі, обсягів виробництва та його відходів проблеми стосунків між природою та суспільством дедалі загострюються. Небачено активна й здебільшого непродумана діяльність людини, супроводжувана знищенням природних ресурсів і забрудненням навколишнього середовища, призвели до глобальних екологічних проблем цілого людства.

Виникли екологічні проблеми не сьогодні й не вчора. Як свідчать стародавні літописи, ще близько 4 тисяч років тому вавілонський цар Хаммураті, а пізніше - китайські й монгольські імператори та європейські монархи вже дбали про збереження природи й видавали накази про охорону лісів, трав'яного покриву степів, водних джерел. Українська козацька старшина, незважаючи на надзвичайне багатство нашої природи тих часів, теж уболівала за збереження довкілля й видавала ряд наказів і документів про охорону придніпровських лісів і лук, заборону спалювання лісів, браконьєрства, хижацького знищення звірів та риби.

Необхідність подолання екологічних проблем сучасності поставила перед педагогічною теорією та шкільною практикою завдання: на основі біосферного підходу підготувати екологічно грамотну людину, яка розуміє значення життя як найвищої цінності, здатна визначати

своє місце у світі, брати участь в охороні навколишнього середовища, раціонально використовувати природні багатства, приймати свідомі рішення у сферах життя, де перекриваються інтереси людини як живої істоти, суспільства і довкілля. У системі підготовки екологічно грамотної особистості важлива роль належить початковій школі, яку можна розглядати як початкову ланку збагачення людини знаннями про природне і соціальне середовище, ознайомлення її з цілісною картиною світу і формування науково обґрунтованого, гуманного ставлення до суспільства.

Екологічне виховання є однією з частин морального виховання школярів, що допомагає усвідомленню моральних норм суспільства і створенню моральних переконань, ідеалів та звичок поведінки, стимулює громадську і творчу активність людини, визначає мотиви її діяльності.

Екологічне виховання покликане забезпечити підростаюче покоління науковими знаннями про взаємозв'язок природи і суспільства, допомогти зрозуміти багатогранне значення природи для суспільства в цілому і кожної людини зокрема, сформувати розуміння, що природа – це першооснова існування людини, а людина – частина природи, виховати свідоме добре ставлення до неї, почуття відповідальності за навколишнє середовище як національну і загальнолюдську цінність, розвивати творчу активність щодо охорони та перетворення оточуючого середовища, виховувати любов до рідної природи.

Молодший шкільний вік сприятливий для розвитку в учнів основ екологічної культури. Самою природою обумовлено соціальне призначення дитинства – адаптація дитини до природи і суспільства,

здатність брати відповідальність за свої вчинки перед людьми, рослинним і тваринним світом. Початкова школа дає можливість сформувати пізнавальний потенціал екологічних знань для подальшої бази вивчення природничо-математичного циклу, виховувати особистість, яка усвідомлює місце людини у довкіллі, через ознайомлення з рослинним і тваринним світом, розкриття взаємозв'язків і взаємозалежностей у природі, вивчення та дослідження куточків рідного краю.

Пізнання навколишнього світу розпочинається з накопичення чуттєвого досвіду, фактичного матеріалу, який осмислюється з метою засвоєння системи знань, адекватної навколишній природі з її зв'язками і залежностями. Учням початкових класів важко уявляти незнайомі предмети або явища природи. Одним із методів забезпечення наочно-чуттєвої основи засвоєння знань є **спостереження**. Це цілеспрямоване, планомірне сприймання об'єктів навколишньої дійсності. Воно підпорядковане конкретно визначеним цілям і вимагає вольових зусиль. Систематично спостерігаючи за об'єктами природи, діти вчаться спостерігати, у них формується така важлива риса, як спостережливість. Розвиток спостережливості впливає на структуру і зміст інших психічних процесів, оскільки спостережлива дитина більше сприймає, глибше мислить і розуміє. Це полегшує засвоєння знань та умінь, забезпечує кращі результати у навчанні, позитивні емоції, розвиває пізнавальні інтереси, позитивно впливає на поведінку.

Зміст екологічного виховання передбачає розкриття таких положень:

а) світ природи – середовище перебування людини, яка має бути

зацікавлена в збереженні цілісності, чистоти, гармонії в природі;

б) осмислення екологічних явищ, вміння робити висновки відносно стану природи, давати рекомендації розумної взаємодії з нею;

в) естетична краса природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку і відповідальності за збереження, спонукає до природоохоронної діяльності;

г) розуміння наслідків тих чи інших дій людини в природі.

В процесі екологічного виховання учні мають набути знань про навколишнє середовище, його захист для збереження гармонії, краси, навчитися охороняти природу.

Такі знання, уміння й навички не існують без самого осмислення школярами екологічних явищ, а також естетичної краси власне природи. Окремою стороною розглядається розуміння учнями негативних наслідків дій людини в природі.

В екологічному вихованні та освіті діють загальноприйняті методи виховання і методи екологічного виховання.

Розглянемо психолого-педагогічні методи екологічного виховання, запропоновані В.А. Ясвіним та С.Д. Дерябо.

Метод екологічних асоціацій (від лат. з'єднання) полягає в педагогічній актуалізації асоціативних зв'язків між різними психічними образами у контексті порушеної перед учнями проблеми. Цей метод часто використовують для встановлення певної аналогії між будь-якими проявами природних об'єктів і відповідними соціальними проявами. Уявлення, що виникає при цьому, сприяє розвитку суб'єктивного ставлення учнів до феномена, що вивчається. Прикладами реалізації цього методу у процесі розвитку ставлення до

природи можуть бути використані вчителем або керівником гуртка такі асоціативні образи, як «танці» бджіл, «шлюбний» сезон у тварин, екологічна «піраміда» тощо.

Метод художньої репрезентації природних об'єктів (від франц. *представництво*) полягає в актуалізації художніх компонентів уявлення світу природи засобами мистецтва. Особливе значення в процесі розвитку ставлення до природи тут належить образотворчому мистецтву, музиці, літературним творам. Скажімо, ставлення учнів до луки, озера чи лісу буде формуватися значно ефективніше, коли поряд з науковою інформацією вчитель буде використовувати поезію, класичні літературні твори, музичні п'єси, твори живопису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва.

Метод екологічної лабілізації (від лат. *нестійкий*) полягає в цілеспрямованій корекційній дії на певні взаємозв'язки в образі світу особистості, внаслідок чого виникає психологічний дискомфорт, зумовлений розумінням неефективності усталених стратегій індивідуальної екологічної діяльності. Лабілізаційні прийоми можуть бути найрізноманітнішими. Один з таких прикладів наводить дослідник екологічної свідомості В.А. Ясвін. Зоолог Михайло Пупиньш, створюючи біотопні експозиції в природничому музеї, цілеспрямовано «додавав» до природного ландшафту кілька недопалків, залишки молочних пакетів тощо. В.А. Ясвін стежив за психологічними реакціями відвідувачів музею, які, милуючись чудовими панорамами, несподівано помічали ці «прикраси». Люди були налаштовані на милування, а сміття в експозиції блокувало цей процес: виникала внутрішня напруга. Саме в невеликому об'ємі панорами особливо гостро відчувалася неприродність, чужинність

цих слідів індивідуальної людської діяльності, відвідувачі відчували дискомфорт, у них починалися лабілізаційні процеси.

Метод екологічної рефлексії (від лат. *відображення*) полягає в педагогічній актуалізації самоаналізу, осмисленні людиною своїх дій та вчинків щодо їх екологічної доцільності. Цей метод стимулює усвідомлення того, як поведінка людини може «виглядати» з погляду тих природних об'єктів, яких вона стосується. Скажімо, якщо школяр забув своєчасно полити кімнатні квіти, його можна запитати: «Що вони могли б про тебе подумати?». Безумовно, з погляду рослин він «виглядає» безвідповідальною, жорстокою людиною.

Метод екологічної ідентифікації (від лат. *ототожнювати*) полягає в педагогічній актуалізації особистої причетності людини до того чи іншого природного об'єкта, ситуацій, обставин, в яких він перебуває. Метод стимулює процес психологічного моделювання стану природних об'єктів, сприяє кращому розумінню цього стану, що поглиблює уявлення школярів про даний об'єкт. Крім того, такий механізм актуалізує відповідну поведінку стосовно об'єкта.

Ілюстрацією використання цього методу може бути така педагогічна ситуація. Під час вивчення риб у зимовий період учням пропонується затиснути пальцями власний ніс і, не відкриваючи рота, протриматися, скільки можливо, потім відпустити один палець і відкрити доступ повітря в одну ніздрю. Свої відчуття в цій ситуації учні проєктують на стан риб, які перебувають під льодом, коли їм не вистачає кисню. Звільнення однієї ніздрі для дихання супроводжується значним полегшенням, моделюючи стан риб після того, коли будуть пробиті лунки в товщі льоду.

Метод екологічної емпатії (від грец. *співпереживання*) має на меті

педагогічну актуалізацію співпереживання людини за стан природного об'єкта, а також співчуття йому. Це стимулює проєкцію особистих станів на природні об'єкти через ототожнення з ними (співпереживання), а також переживання особистих емоцій та почуттів з приводу стану природних об'єктів (співчуття). Таким чином, формується суб'єктивізація природних об'єктів.

Метод екологічної емпатії передбачає використання запитань, що актуалізують прояви емпатії до живих істот, на кшталт «Що він тепер відчуває?», «Який він має настрій?».

Метод екологічної турботи полягає в педагогічній актуалізації екологічної активності особистості, спрямованої на надання допомоги і сприяння благу природних об'єктів. Метод стимулює прояви співучасті, підтримки, опіки, тобто діяльної участі в життєвих ситуаціях природних об'єктів. При цьому турбота про світ природи спонукає школярів до підвищення своєї екологічної компетентності – до оволодіння необхідними знаннями, уміннями і навичками. Адже для того, щоб надати кваліфіковану допомогу будь-якому природному об'єкту, слід знати і вміти, що і як потрібно зробити.

Метод ритуалізації екологічної діяльності полягає в педагогічній організації традицій і ритуалів, пов'язаних з діяльністю, спрямованою на світ природи. Потужний потенціал щодо реалізації цього методу акумульовано у традиціях українського народу (розчищення джерел і криниць, екологічні толоки, приваблювання і охорона птахів, Різдвяні та Новорічні свята з традиційним Дідухом замість ялинки). Цей метод дає можливість мотивувати і структурувати діяльність учнів через організацію екологічних клубів, рухів тощо. Важливою умовою реалізації цього методу є наявність відповідної символіки, ієрархії,

статуту.

Метод екологічних експектацій (від англ. *очікування*) полягає в педагогічній актуалізації емоційно насичених очікувань майбутніх контактів особистості зі світом природи.

Наприклад, перед екскурсією до лісу педагог налаштовує учнів на те, що вони «йдуть у гості до лісу». Адже, коли збираються в гості, відповідно одягаються, не сміяться тощо.

Найефективніше реалізація цих методів відбувається в умовах еколого-психологічного тренінгу, спрямованого на корекцію екологічної свідомості його учасників.

Розглянемо загальноприйняті методи виховання:

Метод бесіди:

1. Обґрунтування вчителем теми як життєво важливої, а не надуманої;
2. формулювання запитань, які б спонукали до розмови;
3. спрямування розмови у правильному напрямку;
4. залучення учнів до оцінки подій, вчинків, явищ суспільного життя і на цій основі формування у них ставлення до навколишньої дійсності, до своїх громадських і моральних обов'язків;
5. підсумки бесіди, формування на їх основі раціонального вирішення проблеми, яка обговорюється, прийняття конкретної програми дій для закріплення прийнятої в результаті бесіди норми.

Метод прикладу: врахування специфіки наслідування прикладу різними віковими групами; етапність наслідування; джерела для наслідування; використання негативного прикладу у вихованні.

Виховні функції прикладу різні: він може служити педагогу для конкретизації того чи іншого теоретичного положення; на прикладі можна довести істинність певної моральної норми; приклад є переконливим аргументом. Особливість виховного впливу прикладу полягає в тому, що він діє своєю наочністю і конкретністю.

Метод інтерв'ю передбачає постановку уточнюючих запитань, які мають місце під час звичайної бесіди. Слід враховувати, що є такі типи респондентів: несміливий, боязкий, базіка, жартівник, сперечальник, самовпевнений.

Метод анкетування. Використовується для одержання інформації про типовість тих чи інших явищ навчально-виховного процесу. Анкети можуть бути: відкриті, закриті, напіввідкриті, полярні.

Метод педагогічного спостереження – спеціально організоване сприймання педагогічного процесу в природних умовах. Спостереження є пряме і опосередковане, відкрите і закрите, самоспостереження. При організації спостереження важливо мати його план, визначити його термін, фіксувати результати.

Метод гри. Екологічні ігри та завдання дають дитині змогу відчувати себе частиною природи, реагувати на проблеми, викликають бажання допомогти природі, захистити її від небезпеки. Сюжетні ігри з екологічним змістом допомагають дітям ознайомитися з діяльністю людей, які досліджують стан природи та охороняють її.

На сьогоднішній день екологічне виховання у початкових класах не обмежується формуванням у дітей уявлень про природу та її компоненти. Зміст екологічного виховання складає «система взаємопов'язаних понять, засвоєння учнями кожного з яких потребує спеціальної методичної підготовки вчителя». Уроки природознавства,

читання, рідної мови і т. ін. покликані виховувати у школярів екологічну культуру та формувати навички природоохоронної діяльності. Особлива увага приділяється вихованню в учнів відповідальності за збереження навколишнього середовища як важливого фактора існування людини.

Перед сучасною початковою школою гостро стоїть питання про таку організацію навчально-виховного процесу, який був би більш особистісно-орієнтованим на екологічну підготовку школярів, їхній цілісний і гармонійний розвиток та особисте зростання. Водночас практика свідчить, що вчитель не завжди використовує можливості навчальних занять для екологічного виховання, формування екологічної культури учнів, їхньої самостійності, ініціативи у природоохоронній діяльності. Значно кращі успіхи у навчанні досягаються там, де процес навчання і виховання у процесі учбової діяльності будується на основі проблемно-пошукової діяльності молодших школярів. Серцевиною проблемного уроку є «взаємодія вчителя і учнів, коли між ними розвиваються діалогічні взаєностосунки під час вирішення екологічних проблем. При цьому є важливим не тільки вміння вчителя створювати проблемну ситуацію, а й здатність організувати обговорення і розв'язання її разом з учнями». Основний зміст технології проблемного навчання має становити методика застосування проблемних ситуацій екологічної спрямованості на різних етапах уроку.

Уроки природознавства, читання, образотворчого мистецтва у початковій школі – це ідеальний матеріал для створення проблемних ситуацій екологічного спрямування. Саме на цих уроках у дітей виникає дуже багато питань: «Чому?», «Як?», «Звідки?». Вчитель

разом з дітьми може розв'язувати проблемні ситуації всіма можливими шляхами:

- через проблемне викладання знань учителем;
- через організацію частково-пошукової діяльності;
- через організацію дослідницької діяльності шляхом спостереження екологічних проблем у природі, запропонованих учителем чи виявлених за результатами самостійного дослідження.

Важливе значення в екологічному вихованні учнів початкових класів має наочний матеріал, який допомагає заохочувати дітей до праці та викликає позитивні емоції. Адже зацікавленість, впевненість у своїх силах, задоволення – усе це могутній стимул до праці. Без інтересу, подиву, радості неможливе успішне навчання в початкових класах. Тому вчителям початкових класів, щоб зацікавити дітей, доводиться до кожної теми добирати додатковий матеріал, який не завжди легко відшукати.

Реалізація в навчальній роботі засад екологічного виховання учнів робить уроки більш цікавими, змістовними. А участь учнів в екологічному русі забезпечує більш високу їхню пізнавальну активність і глибоку ґрунтовність набутих знань. Через екологічну роботу програмовий матеріал з основ наук органічно пов'язується на уроках з місцевим життям, духовними набутками рідної сторони.

В стінах нашої школи екологічному вихованню належить досить вагоме місце. Педагоги систематично працюють над вихованням екологічної культури учнів. Здатність та готовність особистості, сприймаючи навколишню дійсність у єдності природних та соціокультурних зв'язків, на основі сформованих знань, умінь, навичок, досвіду та особистісних якостей, адекватно розв'язувати в

процесі своєї професійної діяльності екологічні задачі та проблеми взаємодії суспільства й природи є ключовим завданням під час формування екологічної компетентності учнів.

Великі можливості для розвитку і формування екологічної компетентності молодших школярів мають навчальні проекти. Метод проектів заснований на взаємодії педагога і вихованців між собою і навколишнім середовищем. Він сприяє соціальній адаптації дітей, формуванню їхньої життєвої компетентності, дає змогу набути певних знань, умінь і навичок. Під час роботи над проектами учитель має створити умови для формування власного життєвого досвіду дитини, актуалізації знань, умінь та навичок, їхнього практичного застосування у взаємодії з навколишнім світом.

Створюючи проекти молодші школярі займаються і пошуковою діяльністю. Готують різні цікавинки з життя рослин і тварин, добирають вірші, оповідання, казки екологічного змісту, відгадують загадки, ребуси, кросворди. Складають правила поведінки біля водоймищ, у парках, на лузі, у лісі.

Захоплюючою і корисною для учнів була робота над екологічними проектами «Земля наш спільний дім», «Ріки нашого краю», «Посади дерево», «Які рослини і тварини допомагають передбачити погоду». У рамках цих проектів учні провели екологічні рейди біля річки Черногузки та прилеглий до неї території. Працюючи над проектами, учні вчаться працювати з інструкціями, розвивають навички дослідження, спостереження, розвивають уміння отримувати інформацію з різних джерел, аналізувати її, формувати критичне мислення. Вчаться працювати в бібліотеці з довідковою літературою.

У співпраці з батьками починають виробляти навички роботи в інтернеті. Ефективно шукати тексти та малюнки.

Елементи екологічного виховання в сучасній школі є невід'ємною складовою навчального процесу. Щоб прищепити любов до природи і оберігати її, вчителі на уроках дають багато цікавої і пізнавальної інформації на природничу тематику. Проводяться різноманітні позаурочні екологічні виховні заходи: екологічні стежини, вікторини, КВК, усні журнали, бесіди, конкурси, тренінги, практикуми. Організуються виставки квіткових композицій, виставки малюнків, виставки дитячих робіт з природничого матеріалу. Створюються фотоальбоми, фотогазети, каталоги, довідники про взаємини людини з природою.

В сучасній педагогіці існує безліч методів і форм виховання екологічної культури, про які можна говорити, якими можна захоплюватись і впроваджувати в освітній процес. Та єдиним дієвим і стовідсотково ефективним є метод «власного прикладу». Не тільки зі школи, від педагогів, а й від родини повинен бути посыл на збереження навколишнього середовища. Родинне виховання є рушійною силою у формування екологічної компетентності сучасного підростаючого покоління.